

## ОСТРІВ РЕНЕЯ ЯК СКЛАДОВА ДЕЛОСЬКОГО ПОЛІСА У СВІТЛІ АНТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ ТА ЕПІГРАФІКИ (V–III ст. до Р.Х.)

*Стаття присвячена визначенню місця острова Ренеї у складі делоського поліса. Розглянуто процес приєднання частини острова до Делоса. При аналізі джерел встановлено відмінності у відображенні Ренеї у повідомленнях античних авторів та епіграфічних написах.*  
*Ключові слова: поліс, Ренея, Делос, антична традиція, епіграфіка, храм Аполлона, угіддя.*

Проблема поліса, його зародження та становлення, організація полісного життя залишається однією із найважливіших та актуальних при дослідженні античної цивілізації. Крім того, продовжує залишатися актуальною проблема типології античних полісів. Вони, ці поліси, з самого початку їх становлення вирізнялися не тільки спільними рисами, але й певними (більш чи менш суттєвими) особливостями. Одним з найбільш особливих у світі грецьких полісів давно (і з цілковитими підставами!) визнано Делос. Наявність загальноеллінського святилища Аполлона та становлення Делоса як авторитетного релігійного центру і визначили його особливості. Одна із них полягала в тому, що до складу делоського поліса входив сусідній острів Ренея, який по-різному характеризується у відомих нам джерелах (особливо при порівнянні нарративних та епіграфічних даних).

Мета цієї роботи – визначити місце та значення острова Ренеї у структурі делоського поліса, його історії та культурі. Для досягнення поставленої мети потрібно виконати наступні завдання: розглянути процес приєднання Ренеї до острова; дослідити на основі писемних та епіграфічних джерел значення цього острова для Делоса; визначити, чи Ренея і Делос сприймалися стародавніми греками як один поліс, чи розглядалися як два поліси самостійні.

Основними джерелами з даного питання являються короткі замітки античних авторів (Фукидіда, Страбона, Плутарха), епіграфічні джерела та археологічні.

Якщо робити загальний огляд історіографії даного питання, то основною тенденцією був розгляд Ренеї в контексті дослідження самого Делоса, його релігійного значення, міжнародного становища, економічного розвитку (Шеффер В.<sup>1</sup>, Лейдлоу У.<sup>2</sup>, Віаль К.<sup>3</sup>, Реджер Г.<sup>4</sup> та ін.), звітів храмової адміністрації (Т. Омолль<sup>5</sup>). Ренеї присвячувались статті з археологічного дослідження цього острова (М.-Т. Дінау-Куюд<sup>6</sup>). Храмові угіддя на Ренеї проаналізував Дж. Кент<sup>7</sup> у своїй статті, у якій досліджував усі угіддя Аполлона на Делосі, Ренеї та Миконосі.

Спочатку варто розглянути, що собою представляли ці острови (див. карту). Делос (Δηλος) – це найменший острів Кікладського архіпелагу, що лежить в його центрі; довжина – 6 км, а максимальна ширина – 1,3 км. Сам же Делос являв собою продовгувату скелясту смугу без родючих земель та без будь-яких багатств. Центр цієї невеликої держави сформувався на горі Кінф, навколо якої, в долині, розрослося місто. Страбон<sup>8</sup> описує острів так: «На Делосі було однойменне місто, що лежало, так, як і святилище Аполлона і Лето, на рівнині; над містом височів Кінф – скеляста гора без рослинності; через острів протікала невелика річка Іноп, та й сам острів маленький». Саме місто було розташоване у північно-західній частині острова і розвивалося довкола святилища Аполлона на північ, південний схід і південь разом з так званою «священною гаванню» на захід від святилища. Ренея (Ρήνια) – набагато більший сусідній острів. Йому Страбон<sup>9</sup> дає такий короткий опис: «Ренея – це пустельний острів у 4 стадіях від Делоса...», який із VI ст. до Р.Х. став частиною делоського поліса (хоча в період існування ранньої острівної делоської амфіктіонії Ренея не входили до числа островів, які повинні були покровительствувати Делосу та його святилищу). Як зазначав Ю. Андреев: «Під час розквіту грецької цивілізації багато полісів продовжували існувати в невеликих гірських

долинах та на маленьких островах Егейського та Іонійського морів. Загальна площа таких держав була невеликою. Так, Делос разом з островом Ренея мав 22 км<sup>2</sup>»<sup>10</sup>.

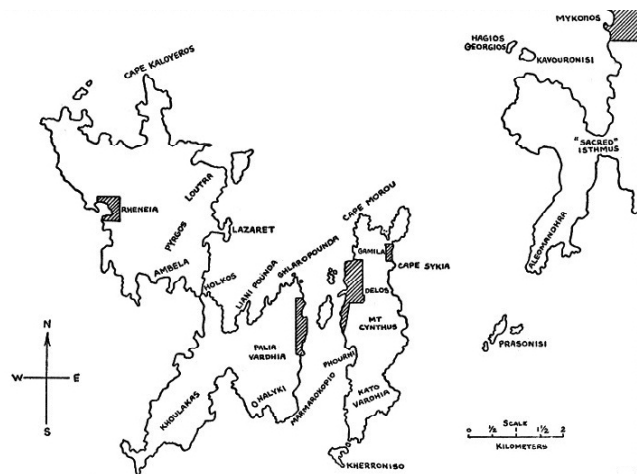
В період ранньогрецької тиранії тирані піднімали свій авторитет шляхом покровительства відомим святилищам, особливо Дельфам та Делосу. Тиран Самоса Полікрат прагнув встановити торгіву гегемонію в Егеїді і з цією метою звернув увагу на Делос. Він намагався стати покровителем делоського храму Аполлона. Так, у Фукідіда<sup>11</sup> можна знайти повідомлення про подарунок Полікрата<sup>12</sup> Делосу та його храму у вигляді сусіднього острова Ренеї. Саме так антична традиція доносить приєднання Ренеї до Делоса. Такий собі «дарунок» Аполлону не варто розглядати, як унікальне явище. Тут потрібно виходити з розуміння давньогрецької релігії і ставлення самих еллінів до своїх

богів. Як в героїчні часи царям давались у користування земельні наділи та обрані частки військової та іншої здобичі у вигляді почесних дарів, так надавались вони і богам. Нерухома і рухома власність була присвячена богам, перш за все, для задоволення священної служби: перша віддавалась на орендне утримання і отримані кошти ішли на покриття витрат культу та утримання священнослужителів, друга складалась зі священного начиння, необхідного для священнодійств<sup>13</sup>. Свої храмові наділи мали також інші святилища Аполлона у Дельфах, Дідімах, Кларосі. Тому не дивно, що Делосу був присвячений сусідній острів.

Однією з важливих подій, пов'язаних з Делосом в V ст. до Р. Х., стало утворення Делоської симмахії<sup>14</sup>. Ця подія добре збереглася в античній традиції і згадується не одним автором. Зокрема, інформацію про неї можна знайти у Фукідіда<sup>15</sup>, Арістотеля<sup>16</sup>, Діодора Сицилійського<sup>17</sup>, Плутарха<sup>18</sup> та ін. У храмі Аполлона створювалася союзна казна, куди союзники зобов'язувалися вносити форос у 460 талантів, там же проводились і збори делегатів. Якщо говорити про Афінський морський союз, то його утворення та подальший розвиток мали більше значення саме для Афін, а не для Делоса, на якому він був заснований. Цей острів продовжував зберігати мир, свій статус «священного місця» та привілеї. Потрібно наголосити на тому, що з моменту заснування симмахії Делос був звільнений від сплати військових внесків, які інші союзники зобов'язані були сплачувати. У записах від 454 по 421 рр. до Р.Х. не згадується назва Делоса, але Ренея, яка належала Делосу, зазначається у списках разом з іншими островами<sup>19</sup>. Лейдлоу У. пояснює таке розрізнене ставлення до Делоса і Ренеї одним фактом: «З Делоської промови оратора Гіперіда знаходимо, що делосці були звинувачені у вбивстві кількох багатих еолійців, які прибули на делоський фестиваль. Делосці, у свою чергу, звинувачували ренейців, на чьому острові були знайдені тіла. Ренейці це звинувачення спростовували»<sup>20</sup>. Враховуючи відомі написи та археологічні дослідження впливає один важливий факт: лише частина Ренеї належала храму Аполлона, а на іншій розрослося самостійне ренейське місто. З цього випливає, що лише Делос та його святилище Аполлона мали особливе становище у союзі, були релігійним центром, котрий потрібно охороняти (та й афінянам потрібна була дружба та покровительство відомому святилищу для підняття свого авторитету серед союзників). Ренея ж якогось особливого положення у союзі не мала. Можна стверджувати, що цей острів – вірніше його частина – не сприймався як невід'ємна складова делоського поліса.

У 425 р. до Р.Х. афіняни провели друге очищення Делоса, про яке знаходимо повідомлення у Фукідіда<sup>21</sup> та Страбона<sup>22</sup>. Обидва автори підкреслюють, що під час очищення<sup>23</sup> для перенесення покійників використали Ренею, де, зрештою, і виникло кладовище делосців – факт, підтверджений археологічними дослідженнями Ренеї.

Ще одну згадку про Ренею у зв'язку зі священним посольством Афін на Делос, яке очолив Нікій<sup>24</sup>, знаходимо у Плутарха<sup>25</sup>. Тут бачимо, що Нікій, якому випало підготувати свято для



храму Аполлона та делосців, задля його кращої організації, використав для попередніх приготувань острів Ренею. Саме ж свято на Делосі було проведено з великою пишністю. З повідомлення про теорію Нікія впливає той факт, що головним для афінян було «привезти свято» Аполлону та Делосу. Ренею ж тут використали лише як місце для підготовки свята.

Це, зрештою, й не дивно. Ставлення до Ренеї й Делоса вельми різнилося: Делос був визнаним релігійним центром, він був островом Аполлона, на що Ренея, звісно, претендувати не могла. Вона ж бо була тільки «додатком», який, з одного боку, і належить до священного острова, але, з іншого, і не є повноцінною його складовою. Загалом, за повідомленнями античних авторів, Ренея зображується як та частинка Делоса (не така вже й значна!), де можна хоронити людей, народжувати дітей, утримувати собак, готувати свята та різні урочистості. Делос нарративних джерел, таким чином, – то загальногрецький, впливовий і авторитетний релігійний центр, священний острів бога Аполлона, Ренея ж у його складі займає місце другорядне.

Дещо інша картина щодо Ренеї вимальовується з аналізу епіграфічних джерел. Про списки союзників, які сплачували форос, вже йшлося вище. Поряд з ними, і не менш важливими, є храмові звіти: спочатку – афінських амфікціонів, а потім – делоських гієропіїв. В епіграфічних даних Ренея відкривається з іншої сторони, а саме як досить вагома і важлива складова для Делоса, особливо для економіки цього поліса. Уже з кінця VI ст. до Р.Х. з'являються договори про оренду садиб храму на Ренеї. Протягом же V–III ст. до Р.Х. організація храмового господарства й здача в оренду храмових земель та будинків стали головними статтями в організації економічного життя храму й самих делосців.

Східна частина Ренеї належала храму й була відведена для кладовища, яке використовувалося для поховання делосців після очищення їхнього острова. Більша ж частина Ренеї використовувалась для угідь, теменос (τέμενος), які можна було здавати в оренду. Ймовірно, що після отримання подарунку Полікрата, храмова адміністрація розділила площу на 10 угідь, і цей поділ був незмінним від VI ст. до Р.Х. до кінця періоду «незалежності»<sup>26</sup>, який тривав з 314 по 167/6 рр. до Р.Х. Теменоси на Ренеї називались так: Портмос (Πορτοί), Пиргос (Ποργός), Харетей (Χαρτεία), Панормос (Πανορμός), Скитонея (Σκίτωνεια), Харонея (Χαρωνεια), Діонісіон (Διονυσίος), Лімн (Λίμνος), Рамн (Ραμνος), Ніку Хорос (Νίκου χορος)<sup>27</sup>. (Потрібно також зазначити, що за межами Делоса храмові угіддя були не тільки на Ренеї, а й ще на одному сусідньому острові Миконосі, де були два храмових теменоси<sup>28</sup>). Гроші, які надходили від оренди усіх угідь, належали храму Аполлона. Наприклад, за звітами амфікціонів 434/3 років до Р.Х., прибутки від оренди угідь на Ренеї становили 7110 драхм. За даними «Сендвіцького мармуру»<sup>29</sup>, що містить найповніший фінансовий звіт афінських амфікціонів у IV ст. до Р.Х., згадуються теменоси на Ренеї та прибутки від них. Аналогічне знаходимо і в написах III ст. до Р.Х.<sup>30</sup>

Крім прибутків від теменосів, храм мав у своєму розпорядженні ще й прибутки від рибальства як на самому Делосі, так і на Ренеї<sup>31</sup>. Ще одним важливим питанням в житті делоського поліса було постачання зерна, якого на самому скелястому острові не вистачало. За дослідженням Г. Реджера<sup>32</sup>, Ренея та Делос разом могли забезпечити зерном за один рік від 8 до 40 відсотків населення, що мало принципово важливе значення для делосців. Тож Ренея, вірніше, частина Ренеї, була важливою складовою у розвитку економіки Делоса протягом V–III ст. до Р.Х.

Водночас, вже згадувані археологічні розкопки виявили, що храму належала тільки південна частина Ренеї (її від Делоса відмежовувала вузька протока). У північно-східній же частині острова, на захід від гір Лутра та Пиргос, археологічно виявлено поселення, непідконтрольне Делосу і, як це можна зрозуміти з джерел, включене до списку платників форосу для союзу.

Таким чином, нарративна традиція та епіграфічні написи неоднаково висвітлюють місце Ренеї у складі делоського поліса. З повідомлень античних авторів Ренея, передана як дарунок храму Аполлона, була просто територіальною складовою (або територіальним продовженням) делоського поліса. Тільки сам Делос вважався священним островом, і до нього було особливе ставлення. Якщо розглядати епіграфічні написи, то Ренея постає зовсім в іншому світлі. Вона відіграла лише важливу роль у розвитку храмового господарства, яке, у свою чергу, становило основу економіки острова протягом V–III ст. до Р.Х. Адже на ній розміщувалось набагато більше орендних ділянок, що приносило значні прибутки до храму, та й до делоської казни. Ренея стала невід'ємною складовою у вирішенні продовольчого питання. Якщо визначити

статус Ренеї у складі делоського поліса, то потрібно мати на увазі той факт, що як поліс Делос виник саме навколо святилища і завдяки святилищу. Тому, визначаючи статус острова Ренеї, можна схилитись до такого варіанту: «власність храму Аполлона», яка у баченні греків не була складовою частиною делоського поліса.

<sup>1</sup> Schoeffer V. de. *Die Deli Insulae Rebus*. – Berlin, 1889. – 250 p.

<sup>2</sup> Laidlaw W.A. *A history of Delos*. – Oxford, 1933. – 308 p.

<sup>3</sup> Vial C. *Delos independante*. – Athenes: Ecole fracaise d'Athenes; Paris: diff. De Boccard // BCH Suppl. 1984. – 577 p.

<sup>4</sup> Reger G. *Regionalism and change in the Economy of Independent Delos*. – Berkeley, 1994. – 396 p.

<sup>5</sup> Homolle T. *Comptes et inventories des temples déliens en l'année 279* // Bulletin de correspondance hellénique (BCH). – Vol. 14. – 1890. – Pp. 389–511.

<sup>6</sup> Dinahet-Couilloud M.-T. Le. *Délos et Rénée* // BCH. – Vol. 2, liv. 2. – 1985 – Pp. 886–890. Eadem. *Rénée* // BCH. – Vol. 100, liv. 2. – 1976. – Pp. 822–828. Eadem. *Rénée* // BCH. – Vol. 102, liv. 2. – 1978 – Pp. 853–877. Eadem. *Rénée* // BCH. – Vol. 104, liv. 2 – 1980 – Pp. 748–750. Eadem. *Rénée* // BCH. – Vol. 111, liv. 2. – 1987.–Pp. 655–662. Eadem. *Délos et Rénée* // BCH. – Vol. 113, liv. 2. – 1989. – Pp. 746–761.

<sup>7</sup> Kent J. H. *The Temple estates of Delos, Rheneia and Mykonos* // Hesperia. – 1948, Vol. 17, № 4. – Pp. 243–338.

<sup>8</sup> Strabo. X. V. 2.

<sup>9</sup> Strabo. X. V. 5.

<sup>10</sup> Андреев Ю. В. *Цена свободы и гармонии. Несколько штрихов к портрету греческой цивилизации*. – СПб., 1998. – С. 62–63.

<sup>11</sup> Thuc. III. 104. 2: «Острів Ренея лежить дуже близько до Делоса, що тиран самоський Полікрат, який певний час панував зі своїм флотом на морі, завоював Ренею (як і інші острови), приєднав її ланцюгами до Делоса, присвятивши Делоському Аполлону».

<sup>12</sup> Про Полікрата та його дарунок Делосу більше див.: Parke H. W. *Polycrates and Delos* // The Classical Quarterly. – 1946, Vol. 40, № 3/4. – Pp. 105–108.

<sup>13</sup> Латышев В. В. *Очерк греческих древностей. Богослужбные и сценические древности*. – СПб., 1997. – С. 44.

<sup>14</sup> Утворення та розвиток Першого Афіньського морського союзу достатньо розглянуті як у спеціальних, так і в загальних працях. Див.: Древняя Греция / под ред. В. В. Струве, Д. Л. Каллистова. – М., 1956; Паршиков А. Е. *Исследование по истории афинской морской державы*. – М., 1976; Строгоцкий В. М. *Полис и империя в классической Греции*. – Нижний Новгород, 1991; Amit A. *Athens and the Sea: A study in Athenian sea-power*. – Bruxelles, 1965; Jordan B. *The Athenian navy in the Classical period*. – Berkeley, 1975; McGregor M. F. *The Athenians and their empire*. – Vancouver, 1987; Meiggs R. *The Athenian empire*. – Oxford, 1975; Nesselhauf H. *Untersuchungen zur geschichte der delisch-attischen Symmachie*. – Leipzig, 1933; Schuller W. *Die Herrschaft der Athener im ersten attischen Seebund*. – Berlin, 1974.

<sup>15</sup> Thuc. I. 96.

<sup>16</sup> Arist. *Athen. Pol.* 23, 5.

<sup>17</sup> Diod. XI. 37–84.

<sup>18</sup> Plut. *Arist.* 24–25.

<sup>19</sup> I.G. I<sup>2</sup>, 63–64; 194; 196; 198; 202; 204; 205; 212.

<sup>20</sup> Laidlaw W.A. *A history ...* – P. 65.

<sup>21</sup> Thuc. III. 104. 2: «всі могили з покійниками афіняни наказали вивезти з острова і заборонили перебування там тих, хто помирав, і жінкам, що мали народжувати, наказавши перевезти на сусідній острів Ренею».

<sup>22</sup> Strab. X. V. 5: «...де пам'ятники померлих делосців. Справа в тому, що на Делосі не дозволяється ні хоронити, ні спалювати покійників і навіть тримати жодної собаки».

<sup>23</sup> Перше очищення Делоса відбулось ще за часів правління тирана Пейсістрата в Афінах у 540 р. до Р.Х. Геродот (Hdt. I. 64) описав його так: «Крім того, він [Пейсістрат] очистив за велінням оракула острів Делос. А зробив це Пейсістрат ось як: він наказав викопати всіх небіжчиків, що були поховані на території, яку було видно з храму, і було перенесено звідси в іншу частину Делоса». Детальніше про друге очищення Делоса див.: Brock R. *Thucydides and the Athenian purification of Delos* // Mnemosine. –

1996. – Vol. II. – P. 321 – 327. Long C. R. Greeks, carians and the purification of Delos // American journal of archaeology. – 1958. – Vol. 62, № 3. – Pp. 297–306.

<sup>24</sup> Нікій (близько 469–413 рр. до Р.Х.) – афінський державний діяч, стратег, керівник поміркованого демократичного угруповання, яке виступало за припинення Пелопоннеської війни, разом з Алквіадам та Ламахом очолив Сицилійську експедицію (415–413 рр.).

<sup>25</sup> Plut. Nic. 3.4.1 – 3.6.2: «Хори для співу в честь Аполлона, які посилали на острів із різних міст, приставали до берега без будь-якого порядку; народ зустрічав їх біля кораблів і примушував їх розпочинати спів; хори в один і той же час поспішали вийти із кораблів, прикрашали себе вінками, одягались в гідний одяг. Коли Нікію випало вести на Делос священне посольство, то він висадив як хор, так і жертви з начинням на Ренеї, а вночі навів міст, зроблений ним в Афінах за розміром, прикрашений позолотою, різними квітами, вінками і килимами, і з'єднав ним Ренею з Делосом. З приходом дня він урочисто привів на Делос через міст хор, який був гарно вбраний і співав пісні. Після закінчення жертвоприношень, ігор та банкету він поставив у храм мідну пальму, як дар богу, якому він присвятив і місце, куплене ним за десять тисяч драхм».

<sup>26</sup> Kent J. H. Вказ. праця. – P. 247.

<sup>27</sup> Там само.

<sup>28</sup> Щодо теменосів на Миконосі див.: Kent J. H. Ibidem; Reger G. Two estates of Delian Apollo on Mykonos and the Date of ID 452 + 467 // Hesperia. – 1994, Vol. 63, № 1. – Pp. 105–110.

<sup>29</sup> IG II<sup>2</sup> 1635.

<sup>30</sup> I.G., XI, 2, 158, 287; I.D. 290.

<sup>31</sup> Lytle E. Entirely ignorant of the Agora (Alkiphron 1.14.3): Fishing and the economy of Hellenistic Delos // Ager and Faber – 2013. – P. 295–315. – [Електронний русурс]ю – Режим доступу: [http://www.academia.edu/3391001/Fishing\\_and\\_the\\_Economy\\_of\\_Hellenistic\\_Delos\\_Ager\\_and\\_Faber\\_2013\\_295-315\\_](http://www.academia.edu/3391001/Fishing_and_the_Economy_of_Hellenistic_Delos_Ager_and_Faber_2013_295-315_)

<sup>32</sup> Reger G. The social and economic history... – P. 100.

*Статья посвящена определению места острова Ренеи в составе Делосского полиса. Рассмотрен процесс присоединения части острова к Делосу. При анализе источников установлены различия в отображении Ренеи в сообщениях античных авторов и эпиграфических надписях.*

*Ключевые слова: полис, Ренея, Делос, античная традиция, эпиграфика, храм Аполлона, уголья.*

*The article is devoted to research of place of the island of Rheneia in the structure of Delian polis. The process of including of the part of the island was examined. In the analysis of sources different representations of Rheneia in reports of ancient authors and epigraphic inscriptions were defined.*

*Keywords: polis, Rheneia, Delos, antique tradition, epigraphy, temple of Apollo, estates.*